

BİBLİYOGRAFYA :

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara 1927, s. 145-283; İbnü'l-emîn, *Son Sadrazamlar*, s. 2118-2131; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 463-564; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İttiklerim* (Ankara 1949), Ankara 1984, s. 38, 42-43, 258-260; Sâlih R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 1973, I, 148, 151, 153-155, 205-210; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Ankara 1998, II, 10, 38, 46-48, 98-100, 157-159, 286-287, 381-487; "Sâlih Paşa, Hulûsî", *TA*, XXVIII, 79.

CEVDET KÜÇÜK

SÂLİH b. İSHAK

(bk. CERMİ).

SÂLİH b. MİRDÂS

(صالح بن مرداس)

Ebû Ali Esedü'd-devle Sâlih b. Mirdâs b. İdrîs el-Kilâbî (ö. 420/1029)

Mirdâsiler'in kurucusu ve ilk emîri (1024-1029).

el-Cezîre'de yaşayan Kilâb b. Rebîa kabilesine mensup bir bedevî reisidir. Rahbe'yi ele geçiren Âne hâkimi İbn Mühkân'ın bölgedeki düşmanlarına karşı kendisinden yardım istemesi üzerine Rahbe'ye gitti ve bir süre sonra Rahbe'yi onun elinden almaya karar verip şehri tehdit etmeye başladı. Ancak aralarındaki ihtilâf İbn Mühkân'ın kızıyla evlenmesi üzerine son buldu. Âne halkı İbn Mühkân'a karşı ayaklandığında kayınpederiyle birlikte Âne üzerine yürüyüp isyanı bastırdı. Ardından onu öldürtüp Rahbe'ye hâkim oldu ve şehirde hutbeyi Fâtımîler adına okuttu (399/1008-1009). Bu sırada Halep, Hamdânîler'in âzâtlılarından Lü'lü'nün oğlu Ebû Nasr Mansûr'un idaresi altındaydı. Fâtımîler'e bağlılığından dolayı Halife Hâkim-Biemrillâh kendisine Murtazâ (Mürtezaddevle) lakabı vermişti. Bir müddet sonra Mansûr ile Fâtımîler arasındaki ilişkiler bozuldu. Bu sırada Mansûr, Hamdânîler'den Seyfûddeve'nin torunu Ebû'l-Heycâ tarafından bozguna uğratıldı. Sâlih bu durumu fırsat bilerek Halep'e göz dikti. Önce Ebû'l-Heycâ'nın hizmetine girdi, ardından kendisine geniş topraklar vaad eden Mansûr'un tarafına geçti. Fakat Kilâboğulları'nın ele geçirdikleri her yeri yağmalayıp istilâ ettiğini gören Mansûr, bir ziyafet vesilesiyle Halep'e gelen Sâlih'i ve Kilâboğulları'nın ileri gelenlerini hapsedti, 200 kişiyi de öldürttü (2 Zilkade 402 / 26 Mayıs 1012), Sâlih'in

güzelliğiyle meşhur karısını zorla boşatıp onunla evlendi. İki yıldan fazla hapis yatıktan sonra kaçmayı başaran Sâlih, Kilâboğulları'ndan topladığı 2000 kişilik süvari birliğiyle Halep'e yürüdü ve şehri kuşattı. Bir hurûd hareketi yaparak Sâlih'e hücum eden Mansûr yenilip esir düşüncü (12 Safer 405 / 12 Ağustos 1014) kardeşi Ebû'l-Ceyş, Halep'e dönerek şehri savundu. Sâlih, Mansûr'u bir süre hapsedtikten sonra bazı şartlarla serbest bıraktı. Buna göre Mansûr 50.000 dinar, 120 rıtlı gümüş, 500 parça elbise ve Halep gelirlerinin yarısını Sâlih'e verecekti. Ancak Mansûr Halep'e dönünce anlaşma şartlarını yerine getirmeyemedi. Bunun üzerine Kilâboğulları Halep'i tekrar muhasara etti. Bu arada Mansûr'un Feth adlı gulâmı Fâtımî halifesi ve Sâlih ile iş birliği yaparak birtakım hilelerle Halep Kalesi'ne hâkim oldu ve hutbeyi Fâtımîler adına okutmaya başladı. Fâtımî halifesi yardımıyla dolay Sâlih'e Esedüddeve lakabını verdi (406/1016). Ardından Sâlih Halep'ten ayrıldı. Halife Hâkim-Biemrillâh'ın nâibleri gelip şehri teslim aldılar. Emîrülümerâ Azîzûddeve (Azîzülümülk) Fâtik, Halep valisi tayin edildi.

Hâkimiyet sahalarını genişletmek isteyen Sâlih, bu maksatla Benî Tay Emîri Hassân b. Müferric b. Dağfel ve Benî Kelb Emîri Sinân b. Ulyân ile ittifak yaptı. Buna göre Halep'ten Âne'ye kadar uzanan topraklar Sâlih'e, Remle'den Mısır'a kadar olan bölge Hassân'a, Dimaşk da Sinân'a bırakılacaktı (414/1023). Sâlih, bu sırada Sedîdülmülk Ebû'l-Hâris Sübân b. Muhammed'in idaresi altında olan Halep'e yürüdü (415/1024). Fâtımî idaresinden memnun olmayan halk şehri Sâlih b. Mirdâs'a teslim etti. Sedîdülmülk kaleye kapandıysa da Sâlih orayı da ele geçirdi (13 Zilkade 415 / 16 Ocak 1025). Kısa bir süre sonra Ba'lebek'ten Âne'ye kadar uzanan toprakları işgal etti. Diyarbekir Mervânî Emîri Nasrûddeve b. Mervân'ın Nümeyrîler'in elindeki Urfa'yı ele geçirmeye teşebbüs etmesi üzerine Nümeyrîler'den Utayr, Sâlih b. Mirdâs'a başvurarak aracı olmasını istedi. Sâlih de onun ricasını yerine getirip Urfa'nın yarısının Nümeyrîler'in elinde kalmasını sağladı (416/1025).

Sâlih ve müttelikleri Hassân b. Müferric'in yayılmacı politikalarına son vermek ve bölgeyi kendi hâkimiyeti altına almak için harekete geçen Fâtımî Halifesi Zâhir-Li'l-zâzidînillâh, Anuş Tegin ed-Dizberî kumandasındaki büyük bir orduyu onlara karşı sevketti. Taraflar Taberiye gölü yakınlarındaki Ukhuveine'de karşılaştılar (25 Rebîülâhîr 420 / 13 Mayıs 1029 veya 18 Cemâzi-

yelevvel 420 / 4 Haziran 1029). Sâlih ile küçük oğlu savaşta öldürüldü. Daha sonra oğullarından Şibhüddeve Ebû Kâmil Nasr Halep'e, Muizzüddeve Simâl şehrin kale-sine hâkim oldu. Kilâboğulları'nı el-Cezîre'den Halep'e getirip yerleştiren ve Mirdâsiler hânedanını kuran Sâlih b. Mirdâs, Arap dahilerinden (dühât-ı Arab) sayılır. Onun cesur ve kararlı bir emîr olduğu, maiyeti tarafından çok sevildiği kaydedilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), s. 119-120; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 210-211, 227-228, 230-231, 347-348, 369, 392, 413; XI, 219; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb* (nşr. Halîl el-Mansûr), Beyrut 1417/1996, s. 129-131; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, II, 487-488; Ebû'l-Fidâ, *el-Yevâkîf ve'd-ğarab fi târihi Haleb* (nşr. Muhammed Kemâl - Fâlih el-Bekür), Halep 1410/1989, s. 151-154; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Beyrut 1391/1971, bk. İndeks; M. Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdâs el-Kilâbiyyün fi Haleb ve şimâli's-Şâm*, İskenderiye 1405/1985, s. 11-65; M. Sobernheim, "Sâlih", *IA*, X, 129; M. Canard, "Hamdânîs", *EI*² (İng.), III, 130; "Âli Mirdâs", *DMBİ*, II, 137-139.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

SÂLİH b. NASRULLAH

(صالح بن نصر الله)

Sâlih b. Nasrillâh b. Sellûm el-Halebî (ö. 1080/1669)

Osmanlı tıp âlimi, hekimbaşı.

Halep'te doğdu. Dedesine nisbetle İbn Sellûm ve Türkçe literatürde daha çok Halebî Sâlih Efendi diye tanınır. Hayatının ilk dönemi hakkında fazla bilgi yoktur; özellikle yeni çalışmalarda mühtedi olduğu ve Katolik bir aileden geldiği söylenmektedir. Tıp tahsilini Halep'te Bîmâristânü'l-Argünî el-Kâmilî'de yaptı ve hekimbaşılığa kadar yükseldi. Sadrazamlığa getirilen Vali İpşir Mustafa Paşa ile birlikte İstanbul'a gitti (1064/1654). Tayin edildiği Fâtih Külliyesi Dârüşşifası'ndaki başhekimliği sırasında hasta tedavisinde gösterdiği başarıları duyan IV. Mehmed'in takdirini kazanarak ihسانlarına nâil oldu ve etibbâ-i hâssa arasına alındı. İki yıl sonra hekimbaşılığa getirildi; kendisine Tekfurdağı (Tekirdağ) arpalığı, ardından Mekte kadılığı, İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliği pâyeleri verildi. Osmanlı Devleti'nde on dört yıldan fazla bir süre hekimbaşılık görevini yürüten yedi kişiden biridir. Şiirle ilgilenen ve dönemin bazı şairleri tarafından hakında methiyeler yazılan Sâlih Efendi sesinin güzelliği ve mûsikîye olan ilgisiyle de tanınmıştı. Onun, bir ara Münecimbaşı der-viş Ahmed Dede'nin öğrencisi olduğu şey-

hülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin *Bezvâvî Tefsiri* derslerine katıldığı ve yapılan ilmi tartışmalarda takdir gördüğü bilinmektedir. 3 Rebûlâhîr 1080 (31 Ağustos 1669) tarihinde IV. Mehmed'in maiyetinde bulunduğu bir sırada Teselya Yenişehir'i'nde (Lárisssa) öldü ve orada defnedildi.

Latince'yi iyi bildiği anlaşılan Sâlih Efendi, XVII. yüzyıla kadar gelen klasik İslâm tıp ve eczacılık uygulamalarının günümüze ulaşmasına katkıda bulunmuş, 600 yıl boyunca Doğu ve Batı tıbbına hükmeden İbn Sînâ modelinin Doğu'daki son temsilcisi olmuştur. Batı tıbbından geleneksel tıp teorilerini reddeden, inorganik birleşikleri dahilen kullanıp kimyasal tedavinin öncüsü olan, birçok yeni sentetik ve bitkisel maddenin bulunarak tedavi alanına sokulmasını sağlayan Paracelsus'un (ö. 1541) ekol oluşturan görüşlerini benimsemiş ve *eṭ-Ṭıbbü'l-cedîd el-kimyâ'î* adlı eserinde onun teorilerinin yanı sıra takipçileri Oswald Crollius, Daniel Sennert ve Johann Jacob Wecher gibi hekimlerin görüşlerini ele alıp yorumlayarak Osmanlı tıbbının modernleşmesine öncülük etmiştir.

Eserleri. 1. *Gâyetü'l-beyân fî tedbiri bedeni'l-insân*. 1075'te (1664-65) IV. Meh-

med'e sunulan bu Türkçe eser bir mukaddime ile dört bölüm (makale) ve bir hâtîmeden meydana gelmiştir. Mukaddimede tıp ilminin konusu, kapsamı ve tanımı, insan vücudunun değeri, tıp ilminin saygınlığı ve insan sağlığının korunmasındaki önemi ele alınmış, özellikle koruyucu hekimlik ve sağlıklı hayat kavramlarına işaret edilmiştir. Birinci bölümde sağlıklı yaşayabilmenin şartları ve bunu etkileyen başlıca faktörler, ikinci bölümde müfret ve mürekkep ilâçların insan sağlığının korunmasında ve tedavideki yeri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde bazı organlarda görülen başlıca hastalıklar, bunların sebepleri ve tedavilerinde kullanılacak ilâçlar, dördüncü bölümde bütün vücudu etkileyen genel hastalıklar ve tedavileri ele alınır. Örnek gösterilen ilâçların etkileri ve ham maddesi olan bitki ve kimyasalların Türkçe ve Latince isimlerinin kaydedildiği eserde bazı formülasyonların kaynağının verilmesi önemli bir özelliktir. Köprülü Kütüphanesi'ndeki (nr. 975) müellif hattı olması muhtemel nüshasından başka pek çok nüshası bulunan eser Abdi Özkök tarafından günümüz Türkçe'sine çevrilmiş (*Gayetül-beyan Fi Tedbiri Bedenil İnsan-İnsan Sağlığını Koruma Yöntemleri*, I-II, Ankara 1992), ayrıca çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

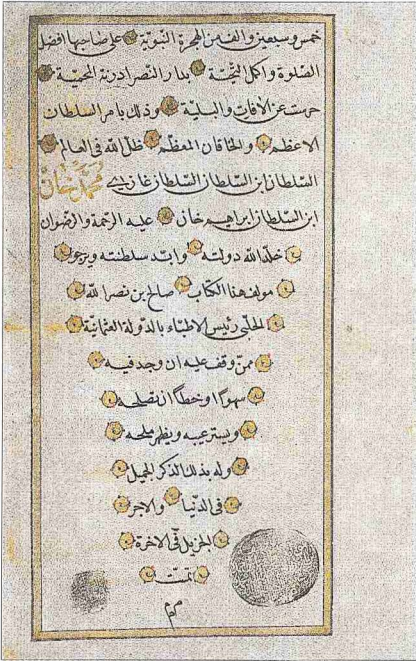
2. *Gâyetü'l-itikân fî tedbiri bedeni'l-insân*. Müellifin ölümü üzerine müsvedde halinde kalan bu Arapça eser (orijinal nüshası Kudüs Rum Ortodoks Patrikhânesi Kitaplığı'ndadır; bk. Şehsuvaroğlu, s. 295; diğer yazmalar için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 595; *Suppl.*, II, 666-667; Şeşen, s. 44-45) bir mukaddime ile patoloji, farmakoloji, akrâbâzîn ve biyokimya'a ait dört bölümden ibarettir. Birinci bölümün beyaz humma (klorotik anemi, chlorosis), iskorbüt ve plica polonicaya dair (saçların birbirine yapışmasına sebep olan bir deri hastalığı) üç faslı Ernst Seidel tarafından Almanca'ya ("Europäische Krankheiten als literarische Gaste im vorderen Orient", *Archiv für die Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik*, VI [Leipzig 1913], s. 372-386), aynı fasıllarla frengiden bahseden faslı Max Meyerhof ve M. Monnerot-Dumaine tarafından Fransızca'ya ("Quelques maladies d'Europe dans une encyclopédie médicale arabe du XVIIe siècle", *Bulletin Institut Egypte*, XXIV [Caire 1941-1942], s. 36-42) çevrilmiş, ayrıca eser hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. İki fasıldan oluşan ve ayrı bir kitap olarak da kabul edilen son bölümün ilk faslı, Latince kaynaklardan yararlanılarak kaleme alınan ve Paracelsus'un fikir ve teorilerine geniş

yer veren "eṭ-Ṭıbbü'l-cedîd el-kimyâ'î" adını taşımaktadır. Makale ve fasıl adlarını Almanca'ya çevirerek eserle ilgili açıklamalarda bulunan Paul Richter ilk defa, bu fasılın sadece Paracelsus'tan tercüme olmayıp diğer Alman hekimlerinin eserlerine de yer verilmesine dayanarak İbn Sellûm'un aynı zamanda Paracelsus'un görüşlerini şerhettiğini ileri sürmüştü ve hangi kısımları Paracelsus'tan veya diğer Alman hekimlerinin eserlerinden aldığını göstermeye çalışmıştır (bk. bibl.). Daha önce üç defa Türkçe'ye çevrilen *eṭ-Ṭıbbü'l-cedîd el-kimyâ'î* ile onu işleyen, Sâlih Efendi'nin adını *el-Kimyâ'ü'l-melekiyye* şeklinde verdiği son fasıl (aslı Alman hekimi Oswald Crollius'a ait *Chymica Basilica*, Frankfurt 1608) Kemâl Şehâde tarafından tahkik ve tahlil edilerek yayımlanmıştır (Halep 1417/1997). 3. *Akrâbâzîn*. Eczacılık hakkında Türkçe kaleme alınmış müstakil eser olan bu kitabında müellif "eczacı" anlamında "ispencilar" tabirini kullanmakta, eczacının tanımını, niteliklerini ve uyması gereken kuralları verdikten sonra tıp bilimi içindeki yerinin hekim gibi bağımsız olduğunu belirtmektedir (Millet Ktp., Ali Emrî Efendi, TY, nr. 28; Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi, nr. 2819/4). 4. *Bür'ûs-sâa* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 5524/2, vr. 53-55). Brockelmann, Sâlih Efendi'nin *Mürekkebât* adlı bir başka eserinden de söz etmektedir (*GAL Suppl.*, II, 667).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâlih b. Nasrullah, *eṭ-Ṭıbbü'l-cedîd el-kimyâ'î* (nrş. Kemâl Şehâde), Halep 1417/1997, neşredinin girişi, s. 9-32; Muhibbi, *Hulâşatü'l-eşer*, II, 240-242; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, I, 358; Râşid, *Târîh*, I, 164; *Sicill-i Osmânî*, III, 203; IV, 35, 638; *Osmanlı Müellifleri*, III, 224; Râğib et-Tabbâh, *İslâmü'n-nübela' bi-târîhi Halebi's-şehbâ*, Halep 1344/1926, VI, 344-345; Brockelmann, *GAL*, II, 595; *Suppl.*, II, 666-667; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 102, 109-111, 112; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 423-424; A. Süheyl Ünver, *Tıp Tarihimiz Yıllığı I*, İstanbul 1966, s. 19-20; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 182-184; Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul 1970, s. 293-298; a.mlf. v.dğr., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 95-100; Kemal Sabri Kolta, "Hekimbaşı Sâlih Bin Nasrullah Bin Sallûm'un Görüşüne Göre Paracelsus" (trc. Arslan Terzioğlu), *Türk-Alman Tıbbî İlişkileri Sempozyum Bildirileri: 18 ve 19 Ekim 1976* (haz. Arslan Terzioğlu), İstanbul 1981, s. 93-100; Ahmed İsâ, *Mu'cemü'l-eṭṭebbâ*, Beyrut 1402/1982, s. 222-223; Şeşen, *Fihrisü maḥtûṭâtü't-ṭıbbi'l-İslâmî*, s. 44-52; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1985, s. 92-94; H. Hofman, "Gâyetü'l-Beyân Fi Tedbir Bedeni'l-İnsân II (İbn Sellûm ve İbn Sînâ)", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, İstanbul 1985, I, 289-294; Osman Şevki (Uludağ), *Beşbuçuk*

Sâlih b. Nasrullah'ın *Gâyetü'l-beyân fî tedbiri bedeni'l-insân* adlı eserinin son sayfası (Köprülü Ktp., Fâzil Ahmed Paşa, nr. 975)

Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi (s.nşr. İltter Üzel), Ankara 1991, s. 195-196, 217; Gülbün Özçelikkay – Eriş Asil, "Nasrullah Oğlu Salih'in Gayetülbeyan fi Tedbiri Bedenil İnsan Adlı Eseri Üzerinde Bir İnceleme", *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri: 4-5 Haziran 1998* (ed. Emre Dölen), İstanbul 2000, s. 249-260; P. Richter, "Paracelsus im Lichte des Orients", *Archiv für die Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik*, VI, Leipzig 1913, s. 294-304; Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar", *KAM*, XI/4 (1982), s. 51, 56; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Hekimbaşı Salih Bin Nasrullah (?-1669)", *TDA*, sy. 100 (1996), s. 195-202.

KASIM KIRBIYIK

Sâlih Zeki

SÂLİH ZEKİ

(1864-1921)

**Bilim tarihçisi,
matematik ve astronomi bilgini.**

İstanbul'da doğdu. 1882'de Dârüşşafaka Lisesi'ni bitirdikten sonra Posta ve Telgraf Nezâreti Fen Kalemî'nde göreve başladı. Ertesi yıl üç arkadaşıyla birlikte Paris'te elektrik mühendisliği alanında öğretim veren bir yüksek okula gönderildi. Ayrıca Ecole des Ponts et Chaussées ile Collège de France'a da devam ederek buradan mezun oldu (1887). Türkiye'ye dönüp yine Posta ve Telgraf Nezâreti'nde çalışmaya, bu arada bilim tarihiyle ilgilenmeye başladı. 1889'da bir Türk bilim adamının yurt dışında yayımladığı ilk bilim tarihi çalışması olan "Mémoire sur les chiffres indiens" adlı makalesi çıktı. 1889-1890 öğretim yılında Mekteb-i Mülkiyye'de fizik ve kimya dersleri verdi. 1890'da Rasathâne-i Âmire'de görevlendirildi. 1892'de *Resimli Gazete*'de "Âsâr-ı Eslâf" genel başlığı altında yazdığı makalelerle Ali b. Velî b. Hamza el-Mağribî'nin *Tuḥfetü'l-a'dâd li-zevi'r-rüşdi ve's-s-edâd*'ını, Nasîruddîn-i Tûsî'nin *Kitâbü Şekli'l-kuṭṭâ*'ını, Gıyâseddin Cemşid el-Kâşî'nin *Miftâhu'l-ḥisâb*'i ile *er-Risâletü'l-muḥîtiyye*'sini ve Mühtedî Osman Efendi'nin *Hediyetü'l-mühtedî*'sini tanıttı. 1895'te rasathânenin müdürlüğüne tayin edildi. 1897'de *Resimli Gazete*'nin yöneticisi oldu. 1908'de Tefvik Fikret ile Hüseyin Cahit'in (Yalçın) başında bulunduğu *Tanin* gazetesinde bilimsel makaleler yazmaya başladı. Aynı yıl Meclis-i Maarif üyeliğine getirildi. Bu sırada Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin Ulûm-ı Riyâziyye ve Tabîiyye Şubesi'nde analitik geometri, matematiksel fizik, astronomi ve ihtimaller hesabı derslerini verdi. 1910'da Tefvik Fikret'in yerine Mekteb-i Sultânî'nin müdürlüğüne tayin edildi. 1912'de Maarif Nezâreti müsteşarlığına, 1913'te Dârülfünun

umum müdürlüğüne (rektörlük) getirildi. 1917'de yöneticilikten istifa ettiyse de fen şubesindeki öğretim üyeliği görevini sürdürdü. 1919, 1920 yıllarında adı Fen Fakültesi olan bu şubenin dekanlığını yaptı. 1920'de geçirdiği ruhî bunalımın ardından 2 Temmuz 1921'de öldü. Piyanist Vecihe, Halide Edip (Adivar) ve öğretmen Münevver hanımlarla evlenmiş, bu evliliklerinden beş oğlu olmuştur.

Sâlih Zeki'nin çalışma alanları dört başlık altında değerlendirilebilir. **Astronomi.** Astronomiye ilişkin ilk bilgilerini Dârüşşafaka Lisesi'ndeki hocası Telgraf Nezâret-i Âliyesi fen müşaviri ve Rasathâne-i Âmire müdür yardımcısı Emile Lacoine'dan almıştır. Rasathânedeki görevi olduğu yıllarda tek başına ve Lacoine ile birlikte takvim çalışmaları yapmış, aynı dönemde, Ortaçağ İslâm dünyasında yazılan astronomi ve matematikle ilgili bazı eserleri Avrupa'dan temin ederek bunların üzerinde araştırmalar gerçekleştirmiştir. *Resimli Gazete*'de saat reformu ve meteorolojik olaylar konusunda yazılar yazmış, yine bu dergide "felekiyyât" başlıklı bir dizi makale yayımlamıştır. 1913'te Paris'te saatlerin birleştirilmesi meselesini görüşmek üzere toplanan milletlerarası kongreye Osmanlı delegesi olarak katılmış, böylece Türkiye'de Greenwich saatine geçiş çalışmaları başlamıştır. Ayrıca astronomiye ilişkin çeşitli ders kitapları kaleme almıştır.

Matematik. Sâlih Zeki'ye göre matematik bütün bilimlerin temeli olan en mükemmel bilimdir. Matematik âdeta evrende görülemeyecek kadar küçük gerçekleri gösteren bir mikroskoptur. Doğa yasalarının keşfi de evrenin matematik düşüncesiyle incelenmesinden kaynaklanmaktadır. Meselâ Newton'un çekim kanunu matematiği temel aldığından en basit, en mükemmel, en genel ve en açık kanundur (Köz, s. 75). Sâlih Zeki'nin, Başhoca İshak Efendi ve Vidinli Hüseyin Tefvik Paşa'dan sonra çağdaş matematiğin Türkiye'ye gi-

rişinde önemli hizmetleri olmuştur. Dârülfünun'da verdiği konferanslarla ve çeşitli eserleriyle sayılar kuramı, sanal sayılar, Öklid dışı geometriler ve ihtimaller hesabı gibi Türk matematikçilerinin o günlerde yabancı olduğu birçok alanı Türkiye'de tanıtmıştır. Aynı zamanda ilk, orta ve yüksek öğretimde matematik eğitiminin yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır.

Mantık. Türkiye'ye cebirsel mantığın girişinde Sâlih Zeki'nin çalışmaları önemlidir. Dârülfünun'da verdiği mantığa dair ders notlarını *Mizân-ı Tefekür* adıyla yayımlamış ve burada İngiliz matematikçilerinden George Boole'un geliştirmiş olduğu cebirsel mantığı ayrıntılı biçimde tanıtmıştır. Sâlih Zeki'ye göre mantıkta üç bakış açısı bulunmaktadır: Mantık-ı sûrî (formel mantık), mantık-ı musavver (niceleme mantığı), mantık-ı işârî (cebirsel mantık). Bunlardan cebirsel mantığı benimsemiş (Ömerustaoğlu, I/1 [1996], s. 111-112) ve onu açıklarken tamamen Boole'un sistemine bağlı kalmıştır.

Bilim Tarihi. Türk bilim tarihi yazıcılığı, XIX. yüzyılın ilk yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısı arasındaki uyanış sürecinde Batı'dan aktarılan düşünsel etkinliklerden biri olarak gelişmiştir. Sâlih Zeki, İslâm toplumun-

Sâlih Zeki'nin *Âsâr-ı Bâkiyye* adlı eserinin ilk cildinin kapak sayfası (İstanbul 1329)

